

ПРАВО НА ПРАЦЮ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Краснов Є.В., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
yegorkrasnov@ukr. net*

Досліджено визначення поняття права на працю та порядок його закріплення в міжнародних актах і законодавстві зарубіжних країн. Визначено, що право на працю, як правило, закріплюється в конституціях і носить здебільшого декларативний характер. У конституціях деяких західних країн та країн, що розвиваються, право на працю формулюється в поєднанні з обов'язком працювати. Практично в усіх зарубіжних державах на рівні конституцій (у багатьох випадках і в трудових кодексах) забороняється примусова праця. Зроблено висновок про те, що в цілому законодавче закріплення в Україні права на працю відповідає критеріям Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Ключові слова: трудові права, право на працю, заборона примусової праці, вільний вибір праці.

ПРАВО НА ТРУД ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Краснов Е.В.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, г. Одесса, Украина
yegorkrasnov@ukr. net*

Исследовано понятие права на труд и порядок его закрепления в международных актах и законодательстве зарубежных стран. Определено, что право на труд, как правило, закреплено в конституциях и носит преимущественно декларативный характер. В конституциях некоторых зарубежных и развивающихся стран право на труд формулируется в сочетании с обязанностью трудиться. Практически во всех зарубежных странах на уровне конституции (в некоторых случаях и в трудовых кодексах) запрещается принудительный труд. Сделан вывод, что в целом законодательное закрепление в Украине права на труд отвечает критериям Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах.

Ключевые слова: трудовые права, право на труд, запрет принудительного труда, свободный выбор труда.

RIGHT TO WORK ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Krasnov Y.V.

*National University "Odessa Law Academy", str. Fontanska Doroha, 23, Odessa, Ukraine
yegorkrasnov@ukr. net*

The article deals with the concept of the right to work and especially its regulatory consolidation in national and foreign laws, as well as some international acts. It is noted that the right to work, enshrined basically in the constitutions of foreign countries, is mostly declarative. In the constitutions of some Western countries and developing countries, the right to work is formulated in combination with the duty to work. They determine the list of basic labor rights enshrined in the legislation of foreign countries that are part of the content of the right to work. The author analyzes the constitutional provisions of certain countries including Italy, France, Spain, Portugal, Greece, Japan, Finland, Luxembourg, and some developing countries, including Egypt, Syria, Mexico, Venezuela, etc., as well as constitutional provisions establishing and regulating the right to work, most of the former Soviet Union. Attention is drawn to the fact that in the former USSR the right to work has undergone a transformation since these countries abandoned the socialist concept of the right to work. The article focuses on the existing differentiation of features securing the right to work in foreign countries, including common features, and draws attention to the fact that some countries do not include in the provisions of their constitution the right to work, and consolidate it through the proclamation of the right to free choice of work. The author characterizes the right to work in accordance with the provisions of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. This stipulated the conclusion that some foreign countries securing the right to work did not undertake any obligation to provide it, making these rules of the constitutions largely declarative. It is reported that almost all foreign countries constitutionally (and in many cases, additionally in the labor codes) stipulate prohibition of forced labor. It is concluded that the regulative content of the constitutional right to work was formed gradually and there is still no uniformity in constitutional texts concerning the studied law. Specificity of constitutional development determined nature and methods of legal

execution of this law in foreign and domestic legislation. It is emphasized that the overall legislative consolidation of the right to work in Ukraine meets the criteria of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.
Key words: labor rights, right to work, prohibition offorced labor, free choice of work.

Право на працю є одним із найбільш важливих соціально-економічних прав та визначає можливість людей займатися працею для забезпечення як свого матеріального добробуту, так і духовного розвитку в умовах свободи й гідності, економічної безпеки та рівних можливостей.

Забезпечення цього права набуває особливої гостроти в умовах економічної кризи, зростання рівня безробіття, масового порушення трудових прав працівників. Особливо важливою при цьому вважаємо роль держави, яка має вживати всіх можливих заходів щодо захисту й реалізації права на працю.

Основні трудові права в більшості зарубіжних країн закріплюються в конституціях, а в деяких державах - і в трудових кодексах.

Чимало зарубіжних країн уникають проголошення в трудовому законодавстві прав декларативного характеру. Існує точка зору, що права, які закріплюються в актах трудового законодавства, повинні мати конкретний, нормативно приписаний характер, не бути подібними до гасел, що відображають певні світоглядні позиції та носять здебільшого пропагандистський характер.

Дослідженню сутності права на працю присвячено праці Н.Б. Болотіної, В.Я. Бурака, В.С. Венедіктова, В.В. Жернакова, В.В. Єрьоменка, М.І. Іншина, М.В. Лушнікової, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, В.Г. Ротаня, Б.С. Стичинського, В.М. Толкунової, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, О.М. Ярошенка та інших науковців. Однак не всі аспекти й особливості права на працю було з'ясовано в розвідках зазначених учених, тому виникає необхідність у його подальшому дослідженні та вивченні.

Мета статті полягає в тому, щоб на підґрунті досягнень юридичної науки, аналізу вітчизняного й зарубіжного законодавства розробити та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо покращення правової регламентації права на працю у вітчизняному законодавстві з урахуванням прогресивного досвіду зарубіжних країн.

Право на працю та захист від безробіття проголошені Загальною декларацією прав людини 1948 р. [1], Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [2], ратифікованим Верховною Радою УРСР, конвенціями та рекомендаціями Міжнародної організації праці. На європейському рівні право на працю встановлюється Європейською соціальною хартією 1961 р. (переглянута в 1996 р.) [3; 4], підписаною Україною під час вступу до Ради Європи.

Необхідно визнати, що право на працю, володіючи самостійною цінністю як суб'єктивне право індивіда, має особливу цінність як органічний елемент системи конституційних прав і свобод. Отже, конституційне право на працю є не стільки самостійно існуючим правовим явищем, скільки елементом певної правової системи, взаємопов'язаним з іншими її елементами та самою системою в цілому. При цьому масштаб і детальність регулювання трудових відносин у тій чи іншій країні багато в чому відображає рівень її політичного розвитку й економічного стану та, безумовно, впливає на рівень життя населення цієї країни. Саме тому право на працю визнається одним з основних прав людини та закріплюється в конституціях більшості країн.

При цьому до переліку основних трудових прав, закріплених у законодавстві зарубіжних країн, відносять такі: право на працю, заборону примусової праці, свободу вибору професії, рівність і заборону дискримінації у сфері праці, право на відпочинок, право на справедливую заробітну плату, на рівну винагороду чоловічої та жіночої праці, право на об'єднання працівників (у профспілки) і роботодавців (в організації роботодавців), право на участь в управлінні виробництвом, право на колективні переговори й договори, право на трудові спори, право на страйк, заборону застосування дитячої праці, право на здорові й безпечні умови праці, право на охорону праці жінок, вагітних жінок, інвалідів, охорону материнства й батьківства, працівників похилого віку, право на роботу в умовах, які не принижують людську гідність, право на просування по службі, право на справедливе відшкодування шкоди, заподіяної працівникові нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, право на професійну підготовку й перепідготовку [11, с. 81-82].

Право на працю проголошене в конституціях Італії, Франції, Іспанії, Португалії, Греції, Японії, Фінляндії, Люксембургу, деяких земель Федеративної Республіки Німеччина, у конституціях деяких

країн, що розвиваються (Мадагаскару, Марокко, Єгипту, Сирії, Мексики, Венесуели тощо), а також у конституціях більшості республік колишнього СРСР.

Зазвичай право на працю формулюється як декларативний принцип без конкретизації. Однак у деяких конституціях вказується на обов'язок держави реалізувати й гарантувати це право. Так, у ст.4 Конституції Італії не лише визнано за всіма громадянами право на працю, а й проголошено, що держава заохочує умови, які роблять це право реальним [7]. У ст.22 Конституції Греції зазначається, що держава турбується про створення умов для забезпечення повної зайнятості всіх громадян. Аналогічна норма міститься в Конституції Болгарії (ст.48), Конституції Нідерландів (п.1 ст.19).

Конституція Іспанії проголошує досягнення повної зайнятості одним з основоположних принципів соціально-економічної політики. Конституція Фінляндії передбачає, що держава повинна забезпечувати роботою всіх громадян, які цього потребують (за винятком випадків, передбачених актами парламенту) [9].

У конституціях деяких західних країн та країн, що розвиваються, право на працю формулюється в поєднанні з обов'язком працювати, а в конституціях Франції, Іспанії на перше місце ставиться саме цей обов'язок.

Практично в усіх зарубіжних країнах на конституційному рівні (у багатьох випадках і в трудових кодексах) забороняється примусова праця. Ця норма зазвичай формулюється стисло як урочиста декларація. Винятком є Конституція Мексики, у ст. 5 якої докладно розкрито сенс і зміст заборони примусової праці: «Ніхто не може бути примушений до виконання роботи без належної винагороди і без його повної згоди. <...> Держава не допускає договорів, умов чи угод, виконання яких має за мету обмеження, втрату або безповоротну відмову від свободи особистості. <...> Невиконання трудового договору з боку працівника тягне за собою для нього лише цивільну відповідальність за заподіяну шкоду, проте в жодному разі не може тягнути за собою насилля над особистістю».

У ст.7 Конституції Катару наведено принципи соціальної політики, вона вказує на обов'язок держави піклуватися про родину та підростаюче покоління: «Держава прагне забезпечити громадянам право на рівні можливості та гарантувати їм реалізацію права на працю згідно із законом».

Слід відзначити, що в республіках колишнього СРСР право на працю зазнало трансформації. Усі ці країни відмовилися від соціалістичної концепції права на працю, а деякі (наприклад, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Естонія, Латвія, Литва) виключили зі своїх нових конституцій навіть згадку про це право. Хоча в конституціях більшості країн термін «право на працю» присутній, його зміст порівняно із соціалістичним минулим істотно переосмислено. Згідно з міжнародними актами в праві на працю акцент робиться насамперед на свободі праці, на забороні примусової праці (за винятком випадків, передбачених у конституціях або в законах, до яких конституції відсилають).

Розкриваючи право на працю, окремі країни відзначають роль держави в створенні умов для повного здійснення права на працю (наприклад, Україна), для повної зайнятості (наприклад, Білорусь), для усунення безробіття (наприклад, Азербайджан). Майже всі конституції колишніх республік СРСР проголошують захист громадян від безробіття, їхнє право на отримання допомоги по безробіттю.

Значно відрізняється формулювання права на працю в Білорусі. У Конституції Білорусі проголошено, що громадянам гарантується право на працю, тобто право на вибір професії, роду занять і роботи відповідно до покликання, здібностей, освіти, професійної підготовки та з урахуванням суспільних потреб [10].

Водночас у Трудовому кодексі Азербайджану, Трудовому кодексі Киргизії, у Законі про працю Казахстану серед основних прав працівників право на працю відсутнє.

Право на працю у своєму точному вираженні закріпили у власних конституціях лише шість держав СНД. Інші шість держав виразили це право формулою «право на вільний вибір праці», що відрізняється від права на працю. Однак і в тих конституціях, які закріпили норму «право на працю», зміст та обсяг цього права, а також відповідність зобов'язань держав із цього питання положенням Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права відрізняються.

Найбільш повно право кожної людини на працю розкрито в ст.6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Аналіз п. п.1 і 2 ст.6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права показує, що основними елементами права на працю є такі:

- право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працюю;
- право кожної людини на вільний вибір праці або вільну згоду на неї;
- обов'язок держави надати кожній людині можливість заробляти собі на життя працюю;
- обов'язок держави вживати належних заходів для забезпечення цього права;
- обов'язок держави забезпечити в цілях повного здійснення цього права реалізацію програми навчання, соціально-економічного розвитку та повної продуктивної зайнятості [2].

Визнання права на працю міститься в конституціях Молдови, Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану. Більш повний зміст права на працю відображено в п.1 ст.35 Конституції Таджикистану: «Кожний має право на працю, вибір професії, роботи, охорону праці та соціальний захист від безробіття». Також повний зміст права на працю подано в п.1 ст.31 Конституції Туркменістану: «Усі громадяни мають право на працю, на вибір за власним розсудом професії, роду занять і місця роботи». Однак вищезазначені чотири держави СНД, закріпивши право на працю, не взяли на себе зобов'язань щодо його забезпечення, що робить ці норми конституцій значною мірою декларативними.

Найбільш повно та відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права право на працю й зобов'язання держави щодо його забезпечення закріплюються в конституціях Білорусі та України. У ст. 43 Конституції України передбачено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує різні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [5].

На відміну від радянського періоду, коли діяли принципи обов'язковості праці для кожної працездатної особи та юридична відповідальність за дармоїдство, у сучасних умовах основною ідеєю правового регулювання праці є принцип свободи праці кожної особи.

Право на працю надає кожній працездатній особі можливість самостійно розпорядитися своєю здатністю до праці, проте не гарантує реальне забезпечення її конкретною роботою.

Водночас у Конституції України встановлено певні обмеження для окремих видів праці, зокрема, забороняється використання примусової праці. При цьому не вважається примусовою працюю військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота або служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний чи надзвичайний стан. Забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах. Ці положення є втіленням у національному законодавстві змісту ст.23 Загальної декларації прав людини.

На особливу увагу заслуговує обставина, що Конституція України встановила право людини на працю саме як право, а не обов'язок людини. Отже, небажання працездатної особи працювати тепер не є підставою для притягнення її до юридичної відповідальності, як це було за радянської доби.

Доречно із цього приводу навести конституційні норми зарубіжних держав. Не всі вони врегульовують таким чином ставлення держави до трудового статусу своїх громадян. Так, конституції Італії, Франції, Японії містять не лише право громадян на працю, а й обов'язок працювати. Наприклад, у ст.4 Конституції Італії проголошено: «Кожний громадянин відповідно до своїх можливостей і за своїм вибором зобов'язаний здійснювати діяльність або виконувати функції, що сприяють матеріальному або духовному розвитку суспільства». Конституція Японії у ст.27 встановлює: «Усі мають право на працю та зобов'язані трудитися». У Преамбулі Конституції Франції 1985 р., у якій відтворюється текст Преамбули Конституції Франції 1946 р. та зазначається наступність її принципів, вказується: «Кожний зобов'язаний працювати та має право на отримання посади» [13, с. 146-149].

Зміст української конституційної норми про працю свідчить про те, що Україна як забезпечила наступність положення про право на працю, проголошеного Конституцією СРСР, що гарантувала кожному громадянину СРСР право на працю й захищала його, так і виконала своє зобов'язання з аналогічної норми Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

На нашу думку, право кожного на вільний вибір праці або вільну згоду на неї не є тотожним праву на працю. Так, ст.37 Конституції Російської Федерації не закріплює право на працю, а містить норму про те, що праця є вільною. Кожен має право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати рід діяльності та професію.

Російська Федерація з огляду на загальновизнані принципи й норми міжнародного права та згідно з Конституцією Російської Федерації закріплює в ст.2 Трудового кодексу Російської Федерації принцип свободи праці, у тому числі право на працю, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується, право розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати професію та рід діяльності [8].

Однак зміст цієї норми свідчить про відступ як від зобов'язань за Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, так і від норм попередніх конституцій країни, що гарантували кожному громадянину СРСР право на працю. Можна зробити висновок, що держава не лише не гарантує та не захищає право на працю, порушуючи цим зобов'язання за Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, а й практично самоусувається від активної ролі в регулюванні зазначеного права.

Близькими до положень Конституції Російської Федерації є формулювання конституцій Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Вірменії та Грузії.

Немає єдності в підході держав-учасниць СНД до суб'єкта права на працю. Конституції Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Узбекистану, України, Таджикистану застосовують слово «кожен». Конституції Вірменії, Білорусі, Туркменістану суб'єктом права на працю визнають лише громадян. Отже, конституція надала свободу праці всім фізичним особам, закріпила охорону праці лише за громадянами, що складно пояснити.

Постановка проблеми прав людини, зокрема права на працю, має сенс у тому, що обов'язок держави полягає не лише у визнанні цього права шляхом закріплення в законодавчому порядку, а й у застосуванні певних заходів щодо його належного забезпечення.

Обов'язок держави надати та забезпечити кожному можливість заробляти собі на життя працею взяли на себе лише Білорусь та Україна.

Отже, конституції всіх держав-членів СНД тією чи іншою мірою відобразили проблему забезпечення (або незабезпечення) права на працю. Проте майже всі ці країни не виконали повною мірою свої зобов'язання за Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, навіть «відступивши назад» порівняно з Конституцією СРСР 1977 р. Цей висновок не стосується Білорусі й України.

По-різному трактується право на справедливую заробітну плату в конституціях зарубіжних країн. У конституціях Італії й Португалії заробітна плата є винагородою, що відповідає кількості та якості праці (витраченій праці) і є достатньою для забезпечення працівникові (і його родині) гідних умов існування; у конституції Іспанії - винагородою, яка є достатньою, щоб задовольнити потреби працівника та його родини; у конституції Словаччини - винагородою, достатньою для забезпечення гідного життєвого рівня [12, с. 246-248].

Таким чином, нормативний зміст конституційного права на працю формувався поступово. На сьогодні не існує одноманітності в конституційних текстах, що стосуються досліджуваного права. Специфіка конституційного розвитку, особливості економічного, історичного, культурного та іншого розвитку зумовили характер і способи правового оформлення зазначеного права в зарубіжному й національному законодавстві.

Як правило, конституції зарубіжних країн обмежуються проголошенням рівності громадян перед законом та загальної заборони дискримінації. Однак у деяких західних державах (наприклад, Франції, Португалії, Італії, Данії), у республіках колишнього СРСР, у країнах Центральної та Східної Європи спеціально декларується заборона дискримінації у сфері праці, зокрема під час працевлаштування.

Водночас, проаналізувавши норми конституцій зарубіжних країн, можемо зробити висновок, що найбільш повно, а також згідно з Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права право на працю й зобов'язання держави щодо його забезпечення закріплюються в Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна Декларація прав людини. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. - К.: Юрінком Інтер, 2009. - 6 с.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
3. Європейська соціальна хартія. Прийнята Радою Європи 18.10.1961 р. // Міжнародне право в документах. - К.: Вища школа, 1982.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута). Прийнята Радою Європи 03.05.1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 2007. - № 51.
5. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
6. Конституции государств Ближнего и Среднего Востока. - М.: Наука, 1996. - С. 278-418.
7. Конституция Италии // Конституции зарубежных государств: учебное пособие. - М.: Юрид. лит., 2003. - С. 243-275.
8. Конституция Российской Федерации. Принята 12 декабря 2003. - М.: Юрид. лит., 2003. - 64 с.
9. Конституция Испании // Конституции государств Европейского Союза. - М.: Наука, 2007. - С. 371-414.
10. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2009. - № 1. (с изм. и доп.).
11. Баймуратов М.А. Основы правоведения / М.А. Баймуратов. - Одесса: Астропринт, 2000. - 353 с.
12. Конституционное право зарубежных стран / О.В. Афанасьева, Е.В. Колесников, Г.Н. Комкова, А.В. Малько; под общ. ред. д. ю. н., проф. А.В. Малько. - М.: Норма, 2004. - 320 с.
13. Иностранное конституционное право / под ред. проф. В.В. Маклакова. - М.: Юристъ, 2006. - 512 с.

REFERENCES

1. "Universal Declaration of Human Rights. Adopted by the United Nations General Assembly. on 10.12.1948", (2009), Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
2. "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042
3. "European Social Charter. Adopted by the Council of Europe on 18.10.1961" (1982), *Mizhnarodne pravo v dokumentakh* [International law in documents], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.
4. "European Social Charter (revised). Adopted by the Council of Europe on 03.05.1996" (2007), *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukraini*, no. 51.
5. "Constitution of Ukraine: Adopted at the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996" (1996), *Vidomosti Verkhovnoyi Radi Ukraini*, no. 30, art. 141.
6. *Konstitutsii hosudarstv Blizhneho i Sredneho Vostoka* [Constitution of the countries of Near and Middle East], Nauka, Moscow, Russia, 1996, pp. 278-418.
7. "The Italian Constitution" (2003), *Konstitutsii zarubezhnyh gosudarstv: uchebnoe posobie* [The constitutions of the foreign states: teaching], Yuridicheskaya literatura, Moscow, Russia, pp. 243-275.
8. *Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii. Prinyata 12 dekabrya 2003* [Constitution of the Russian Federation. Adopted on December 12, 2003], Yuridicheskaya literatura, (2003), Moscow, Russia.
9. "The Spanish Constitution" (2007), *Konstitutsii hosudarstv Evropeyskoho Soyuza* [Constitutions of the European Union states], Nauka, Moscow, Russia, pp. 371-414.
10. "Constitution of the Republic of Belarus of March 15, 1994" *Natsionalnyy reestr pravovykh aktov Respubliki Belarus* [National Register of Legal Acts of the Republic of Belarus], (2009), no. 1.

11. Baymuratov, M.A. (2000), *Osnovy pravovedeniya* [Fundamentals of Legal Studies], Astroprint, Odessa, Ukraine.
12. Afanaseva O.V., Kolesnikov E.V., Komkova G.N. and Malko A.V. (2004), *Konstitutsionnoe pravo zarubezhnyh stran* [Constitutional law of foreign countries], Norma,
13. Maklakov, V.V. (editor) (2006), *Inostrannoe konstitutsionnoe pravo* [Foreign constitutional law], Yurist, Moscow, Russia.